

УДК 27-558-774-9(477.52)»17»

Яременко Максим Васильович

доктор історичних наук,
професор кафедри історії,
Національний університет
“Києво-Могилянська академія”,
старший науковий співробітник
відділу пізньосередньовічної, ранньомодерної
та нової історії України,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
m.yaremenko@ukma.edu.ua

Maksym V. Yaremenko

Doctor of Historical Sciences,
Professor,
Department of History,
National University of “Kyiv-Mohyla Academy”,
Senior Research Fellow,
Department of Later-Medieval, Early Modern
and Modern History of Ukraine,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

**“НА ПРЕСТОЛІ ПЛАЩЕНИЦЯ И ПОКРИВАЛО КАЛОМ ПТИЧИМ [...] ВЕСМА ПЕРЕМАРАНЫ”:
СТАН ЦЕРКОВ РОМЕНСЬКОЇ ПРОТОПОПІЇ У СЕРЕДИНІ XVIII СТ.**

**“A SHROUD AND A TOWEL ON THE LORD’S TABLE ARE MADE DIRTY VERY MUCH
BY A BIRDLIME [...]”: THE CONDITION OF ROMNY PROTOPOPIA CHURCHES IN THE MIDDLE OF THE
EIGHTEENTH CENTURY**

Анотація

Щорічні обстеження стану церков у Київській митрополії та звітування про нього до катедри дають джерельну поживу для аналізу низки проблем, серед них – успішності дисциплінування парохів та їхнього розуміння богословських тонкощів літургії. Опублікована у цьому повідомленні відомість 1751 р. про храми зберігається у колекції НМІУ серед інших актів Роменської протопопії за 1740–1786 рр. Цей документ – першопочатковий варіант звіту про результати ревізії, а не надісланий до Києва акт. Публікацію супроводжує аналіз відомості та коментарі про її укладення.

Ключові слова: Національний музей історії України, Роменська протопопія, Київська митрополія, Гетьманщина, стан церков, релігійне життя, літургійні практики.

Abstract

The annual revisions of the churches’ conditions in Kyiv eparchy and reports on their condition to the metropolitan cathedra give food for thought for a range of investigations, in particular progress of the parochial priests’ disciplining and their understanding of the Divine Liturgy theological sense research. The report of 1751 about churches published here is kept in the National Museum of the History of Ukraine’s collection with other Romny *Protopopia*’s acts from 1740 to 1786. This document is the first variation of the revision record, not the report sent to Kyiv. The research is accompanied by the report analysis and the commentaries about its compiling.

Key words: National Museum of the History of Ukraine, Romny *Protopopia* (deanery), Kyiv Metropolitanate, Hetmanate, condition of the churches, religious life, liturgical practice.

У розпорядженні дослідників, зацікавлених церковною історією на українських теренах у XVIII ст., є джерела масового характеру, що постали внаслідок політики дисциплінування вищою владою кліру та мирян і намагання контролювати дотримання різноманітних вимог. Щоправда, самі приписи часто не були новими для Церкви, деякі навіть з’явилися у попередні століття. Однак новацією XVIII ст., принаймні для Київської православної митрополії, стало налагодження практики регулярного звітування про виконання розпоряджень. Наслідок бюрократії (слід зауважити – чудовий для істориків) – поява найрізноманітніших актових джерел (результатів нагляду за церковним життям).

У цьому повідомленні опубліковано відомість про стан церков Роменської протопопії у 1751 р. Такі документи з’явилися внаслідок бюрократизації церковного життя. Водночас, перевірки храмів під час пастирських візитацій практикували й у середньовічній Церкві. У Київських православній та унійній митрополіях інформація про візитації, як звичну практику, фіксується і в XVII ст. Наприклад, в одній із постанов Київського собору 1621 р. йшлося про поїздки владик епархією¹. За

1 Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. – Київ: Либідь, 1998. – Т. 2 (XVII ст.). – С. 143.

спостереженнями Ігоря Скочиляса, в Унійній Церкві поступово до XVIII ст. обов'язки візитаторів перейшли від архиєреїв до генеральних намісників чи офіціалів. Звичними стали у XVIII ст. й щорічні деканські візитації – їх здійснювали на території своїх адміністративних округів протопопи (або ж намісники/протопресвітери/декани – у різний час та різних документах їх позначали інакшими термінами)².

У Київській православної митрополії, що стала частиною синодальної Церкви, спостерігаємо подібний контроль. У Духовному регламенті (1721) у частині про єпископів архиєреям нагадували про потребу наглядати за порядком у своїх єпархіях. Відтак, “все же тое, чтоб удобнее пошло в дело, указать должен Епископ по всем городам, чтоб закащики, или нарочно определенные к тому благочинные, аки бы духовные фискалы, тое все надсматривали, и ему бы Епископу доносили”³. Ба більше, спеціальний окремих припис наголошував, що довіряти “духовним фіскалам” цілком не слід, адже ті, “друзя своим благодетелем, или мзду емля, много утаевают”. Тож владики мусили самі раз на один чи два роки об'їжджати свою єпархію, а Регламент у 15-ти пунктах інструктував, як це робити. У цих достатньо загальних приписах окремо не йшлося про персональний архиєрейський внутрішній огляд кожного храму⁴. І хоча правила, котрі уклав у цій сфері для імперської синодальної церкви Духовний регламент, не стали реформаційними нововведеннями для Київської митрополії, проте вони вкотре нагадували місцевій духовній владі про її обов'язки та, зрештою, стали основою для низки конкретних розпоряджень, що змушували до контролю.

У Київській православної, як у той самий час і в унійній, митрополії функції нагляду і перевірки церковно-релігійного життя на парафіях, зокрема коли йшлося про контроль стану церков, покладали на локальну духовну владу. Так, архиєпископ Рафаїл (Заборовський) 18 грудня 1735 р. зобов'язав протопопів двічі на рік об'їжджати з ревізією “благочиння” храми свого церковно-адміністративного округу та звітувати про результати катедрі. Розпорядженням від 8 квітня 1739 р. владики наказував під час таких інспекцій не зловживати та не вимагати від парафіяльного духовенства зайвого утримання⁵. Його наступник на Софійському митрополичому престолі Тимофій Щербацький (1748–1757) діяв подібно. У 1750-х рр. катедра вимагала від місцевої церковної влади стежити за станом храмів як ззовні, так і всередині, й дбати про усунення недоліків. Протопопи та намісники мали особисто двічі на рік оглядати церкви у своїх адміністративних одиницях та інформувати про результати духовну консисторію⁶. Загалом, якщо архиєрейські об'їзди у Київській православної митрополії у XVIII ст. практикували, але вони були не щорічними, а, радше, одиничними випадками, то перевірки протопопій місцевою владою із подальшим звітуванням катедрі стали звичними.

Як бачимо, практиковані у синодальній Церкві заходи були цілком типовими для того часу. Ревізії/візитації у XVIII ст., що в синодальній, що в унійній церквах, – інструменти нагляду вищої влади за підлеглим духовенством, способи контролю за церковною дисципліною та дотриманням приписуваних норм і правил.

Як засвідчує публікована у цьому повідомленні відомість, на середину XVIII ст. опис стану церков у Київській православної митрополії був достатньо лаконічним, фіксує радше ненормальні явища та вкрай коротко, однією фразою, зауважуючи добрий порядок. Тому, за інформативністю, такі свідчення храмів дуже різняться від унійних візитацій. Проте, у синодальній Церкві бюрократія розвивалася, тож те, що в унійній Київській митрополії фіксували в одному документі, у “благочестивих” єпархіях Російської імперії зрештою відображали у низці рапортів. Наприклад, від 1770-х рр. щороку у січні належало звітувати про церковні книги – доти, доки комплект відповідатиме встановленим вимогам⁷.

Реєстр, що публікується, зберігається серед 136-ти актів Роменської протопопії за 1740–1786 рр. у Національному музеї історії України⁸. Його написано, за винятком невеличкого доповнення-фрази, рукою одного із підписантів, роменського покровського ієрея Якова Мултянського. А замість протопопа головним ревізором був його помічник, наступний за ним у локальній церковній ієрархії – намісник Даниїл Базилевич. У відомості 1771 р. на той час так само намісник і половинний настоятель роменського храму Зішестя Святого Духа отець Даниїл значився 50-літнім⁹. Отже, на час візитування у 1751 р. церков протопопії, він мав приблизно 30 років (зазначення віку у XVIII ст. було достатньо умовним), тобто нещодавно став священиком. Водночас, раніше, на початку квітня 1750 р. Базилевич вже був членом духовного правління Роменської

2 До вивчення практики проведення візитацій, головно в Унійній Церкві, звертався у своїх численних працях Ігор Скочиляс. Див., наприклад: *Скочиляс І.* Галицька (Львівська) єпархія XII-XVIII ст. Організаційна структура та правовий статус. – Львів: Видавництво УКУ, 2010. – С. 464–465, 485–488; Генеральні візитації церков і монастирів Володимирської унійної єпархії кінця XVII – початку XVIII століть: Книга протоколів та окремі описи / Загальна редакція та історичний нарис Анджея Гіль, Ігор Скочиляс. – Львів – Люблін, 2012. – С. LVI–LX.

3 Духовный Регламент, тшанием и повелением всепресветлейшого державнейшого государя Петра Первого, Императора и Самодержца Всероссийского, по соизволению и приговору Всероссийского Духовного Чина и Правительствующего Сената, в царствующем Санкт-Петербурге, в лето от Рождества Христова 1721, сочиненный. – Москва, 1866. – Издание 3-е. – С. 27–28.

4 Там само. – С. 40–44.

5 *В[ишневицкий] Д.* Киевский митрополит Рафаил Заборовский и его меры к исправлению духовенства // Киевская старина. – 1899. – № 3. – С. 418, 420–421.

6 *Граевский И. С.* Киевский митрополит Тимофей Щербацкий. – Киев, 1912. – С. 172–173.

7 *Прокоп'юк О.* Книги в парафіяльних храмах Київської митрополії (70-80-і рр. XVIII ст.): функції, кількість, репертуар, шляхи надходження // Київська старовина. – 2010. – № 3. – С. 92–93.

8 Національний музей історії України (далі – НМУ). – ТКВ 19721/10. – Арк. 2–3 (02.01.1752 р.) (оскільки під обліковими номерами ТКВ описано по кілька справ протопопії, кожна з яких може мати свою стару пагінацію, а наскрізна сучасна нумерація відсутня, то тут і далі вказую у дужках дату першого акта справи, що на неї покликаюся). Детальніше про цю колекцію справ та її подокументний опис див.: *Яременко М.* Фрагмент архіву Роменської протопопії в колекції Національного музею історії України: подокументний опис // В орбіті християнської культури: науковий збірник / за редакцією Ігоря Скочиляса та Максима Яременка. – Львів: УКУ, 2020. – С. 239–272.

9 Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК України). – Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 2042. – Арк. 2 зв.

протопопії¹⁰. Таке швидке входження міщанського сина з Києва у керівний орган легко пояснити – він одружився на Анні – доньці чинного чи, що вірогідніше, вже покійного роменського протопопа і святодухівського настоятеля Василя Савицького. Оскільки старший син Савицького, після завершення повного циклу навчання у Могилянській академії, робив світську кар'єру у Москві (у 1771 р. був колезьким асесором і членом Монетного департаменту Берг-колегії), то духовні хліби отця Василя дісталися зятеві. Мабуть, швидкому входженню Даниїла до місцевої церковної еліти сприяла і його гарна освіта та досвід: після завершення філософського курсу у Києві, він чотири роки працював у катедральній канцелярії¹¹. Службу там, чи, за іншою інформацією, у духовній консисторії, він залишив 5 травня 1747 р.¹² Тож саме у цьому проміжку – між 1747 та початком 1750 рр. Базилевич і був рукопокладений священником. Велося у Ромнах наміснику, вочевидь, непогано: два його сини, що народилися у 1750-х рр., на 1771 р. навчалися вдома під наглядом інспектора – сина священника села Рогинців Роменської протопопії і могилянського “філософа”¹³. Пригадаймо, що винаймання інспекторів – це елемент шляхетської моделі виховання.

Як звітували 2 січня 1752 р. священники-ревізори, подаючи у духовне правління протопопії відомість, вони освідчували кожен храм окремо, згідно з наданою “от оного духовного правління інструкцією”¹⁴. Коли ієреї це зробили (і чи насправді робили), скільки часу зайняли поїздки, відбувалися впродовж року чи за якийсь короткий час відвідували одну церкву за іншою – невідомо. Щоправда, певні підказки надає сама відомість. По-перше, у ній під час фіксації стану біловодської церкви зауважено плащаницю на престолі. Оскільки згаданий плат лежить на ньому після виносу у Велику суботу і до віддання Пасхи, то маємо підказку про час ревізії (якщо, звісно, недбалий біловодський парох, що добряче грішив неприпустимим ставленням до вівтаря, не забув її забрати). Цей період у 1751 р. припадав на 6 квітня – 15 травня. Навряд чи візитатори приїздили на Великдень чи відразу після нього. Найвірогідніше, вони виконували свою місію вже у травні. Друга підказка – це згадана нотатка у документі, зроблена отцем Даниїлом Базилевичем. До запису отця Якова “въ Бобрікѣ церковъ деревомъ зъделана толко иконостасу и крилосовѣ на мѣстѣ непостављено и іконъ не прибывано и окрестъ кожуховання нѣтъ и бобинцѣ не додѣланы” він додав: “а во время общенія крилоси и иконостасъ уже поставлены были”. Тобто, як бачимо, ревізор додав новішу інформацію, що з'явилася вже після фіксації початкового стану. Це може означати, що актуальніші дані дописували, себто наведений у реєстрі стан стосується саме кінця року, незалежно від того, коли відвідували церкви.

Подана на початку січня 1752 р. відомість за 1751 р. фіксує 36 парафіяльних храмів. Водночас, згідно з хронологічно близькою інформацією за 1757 р., в Ромнах діяла 1 соборна, 3 парафіяльні, а в Роменській протопопії – 43 парафіяльні церкви і, вірогідно, 1 собор¹⁵. Проте я не схильний вважати, що документ 1751 р. неповний. Він, вочевидь, не інформує лише про чотири роменські храми. Найімовірніше, у середині XVIII ст. протопопія налічувала менше парафій, ніж у другій половині 1750-х рр. У доношенні, що супроводжувало реєстр за 1751 р., ревізори недвозначно зазначали, що “во всемъ вѣдомствѣ оной Роменской протопопії о благочинії церквей учинено нами освидѣтелствованіе”¹⁶. З іншого боку, нині мало відомо про всі нюанси зміни протопопіями своїх розмірів упродовж десятиліть, надто коли йдеться про першу половину XVIII ст. У випадку Роменської церковно-адміністративної одиниці вдалося виявити принаймні один факт, що свідчить про її можливе розширення між 1751 та 1757 рр. У 1754 р. бунчуковий товариш Андрій Полетика, невдоволений розпорядженням київського митрополита щодо номінування священника до храму в його маєтності у селі Коровинцях, клопотав перед духовним правлінням, а воно, у свою чергу, – перед київським владикою, про спорудження у селі ще однієї – Миколаївської церкви. Туди Полетика планував презентувати парохом свого кандидата. Серед аргументів про потребу у зведенні ще одного храму, було згадано велику протяжність села та неможливість у негоду частині вірян добратися до церкви, а старшина апелював ще й до переважання у Коровинцях серед жителів саме дворів його підданих¹⁷. І нову церкву, а відтак і парафію, у селі таки збудували, а на початку 1770-х рр. там ще залишався священником Карпо Олексійович Рудявський¹⁸, котрого у 1754 р. підтримував Полетика.

Із властивим для історіографії XIX ст. прагненням до узагальнень, Граєвський зауважив, що звіти 1750-х рр. свідчили “о крайней бедности, а в некоторых случаях, и о полной запущенности” церков митрополії¹⁹. Аналіз роменської відомості не дає змоги предметно говорити про бідність чи багатство храмів, хіба ще раз підтверджує спорудження по селах дерев'яних церков. А ось про їхню “запущеность” можемо міркувати детальніше. Звернім увагу на той факт, що стан 10-ти із 36-ти сільських храмів (майже 28%) цілком улаштував ревізорів. Отже, виходячи від супротивного, тобто із фіксацій недоліків, це означає, що їхній дах не протікав, споруда та її конструктивні елементи (опасання тощо) були непошкодженими та безпечними для богослужіння, цвинтар обгороджений, іконостас не облущився, а у приміщенні, насамперед вівтарі, дотримано чистоти та належного зберігання начиння. Ще 14 храмів (майже 39%) наближалися до цього ідеалу. У них зауважено якийсь один не вельми суттєвий недолік, а саме: новобудова ще не мала кожуховання чи завершеного бабинця, або ж дашок опасання потребував ремонту; у церкві було трохи пилу чи облущився іконостас або бракувало копій

10 НМІУ. – ТКВ 19721/4. – Арк. 3 (01.04.1750 р.).

11 ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 2042. – Арк. 2 зв.

12 Прокоп'юк О. Духовна консисторія в системі єпархіального управління (1721–1786 рр.). – Київ: Фенікс, 2008. – С. 223.

13 ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 2042. – Арк. 15.

14 НМІУ. – ТКВ 19721/10. – Арк. 1 (02.01.1752).

15 Шпачинский Н., свящ. Киевский митрополит Арсений Могилянский и состояние Киевской митрополии в его правление (1757–1770 г.). – Киев, 1907. – С. 100; Граевский И. С. Киевский митрополит Тимофей Щербатский. – С. 78. Обидва дослідники використали те саме джерело, наводячи при цьому різну кількість храмів.

16 НМІУ. – ТКВ 19721/10. – Арк. 1 (02.01.1752).

17 ТКВ 19721/11. – Арк. 29–32 (2.07.1754).

18 ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 2042. – Арк. 30.

19 Граевский И. С. Киевский митрополит Тимофей Щербатский... – С. 173.

розпоряджень вищої влади; храм був у належному стані, але вже старий; цвинтар біля церкви не обгороджений. Таким чином, біля 67% парафій Роменської протопопії вирізнялися добрим чи задовільним “благочинням”.

Незадовільним чи й критичним зафіксовано стан лише 8 церков (22%): у них протікав дах, жили птахи, хилилися стіни тощо. Біля 3-х із 36-ти храмів взагалі не розміщено цвинтарів. Та найгіршою була ситуація у 8-ми церквах (22%), в яких візитатори зафіксували суттєві порушення догматичної дисципліни (картина виглядає ще похмурішою, якщо зауважити, що у частині із цих храмів були також чималі проблеми із фізичним станом). Йдеться про безлад у вітварі й неналежне зберігання літургійного начиння, що свідчать про зневажання Причастя чи самого євхаристійного служіння, а отже – вчинення смертельного гріха: замарані птахами чи поплямовані плащениця і тканинні елементи на престолі (найчастіше згадано про ілітон), поплямовані та пропалені антими́си, залишки часток на престолі, дискосі, лжиці чи у потирі, палені Дари у гробниці.

Зазначені порушення наштовкують на висновок про погане розуміння окремими парохами підставових деталей щодо sacramentів. Про порядок у вітварі та на престолі йшлося, зокрема, у Требнику 1646 р., що був у вжитку в Київській митрополії й у XVIII ст. Зокрема, у частині про те, як слід здійснювати Тайну Тіла і Крові, про стан антими́са зазначалося: “Антими́сь аще будеть раздранный, дѣравый, или велъми одбруканый, якоже писменамъ на немъ сушимъ не познаватисѧ, никакоже на немъ служити достоить. Дерзай же на сицевомъ служити, яко оуничижитель Бжественныхъ Тайнъ смѣртно съгрѣшаеть, и Спсской казни подлѣгаеть”²⁰. Індітія та ілітон на престолі мали бути чистими та цілими, адже розірваними чи дірваними убрусами зневажалися Божественні Тайни. Та й загалом “и въ цркви и въ олтари, якоже въ дому и на Трапезѣ Бждей, всѧ чста цѣла, блгообразна же, и честна имѣти достоить”²¹.

Після літургії священник був зобов’язаний ретельно очистити дискос, перекавши крупіці до чаші “съ всѧкимъ вниманіемъ, еже нигдеже, ничтоже аще и *от* меншихъ крупіци пасти, или остатисѧ, и сего ради добре губою Антими́сною Дискосъ да отретъ надъ сѣю Чашею, добрѣ съглядаѧ, да не останеть на немъ что”. Також належало ретельно обстежити і зібрати частки, що могли потрапити на антими́с чи ілітон. Зібрані крупіці Святого Тіла мав вжити священник чи диякон. А потир затим якнайретельніше належало перевірити, аби не залишилося щонайменших слідів Причастя²².

Зрештою, огляд 1751 р. сільських церков протопопії дав можливість зафіксувати ще один вид порушень: у 7 оглянутих храмах (приблизно 19,5%) частково чи повністю(!) були відсутні копії указів вищої влади. За тогочасною практикою, всі розпорядження, що надходили священникові, мали переписуватися та зберігатися у приході²³. Брак приписів промовисто свідчить про успішність політики дисциплінування на рівні “парафіяльної цивілізації”: у п’ятій частині церков, навіть на рівні збереження (йдеться не про дотримання) розпоряджень, не все було гаразд.

Насамкінець коротко зупинюся на наслідках візитації парафій. Чи були вони ефективними, чи карали порушників – сказати важко. Проте, окремі факти дають підстави припускати, що від виявлення недоліків духовною владою могла бути користь. Принаймні відомо, що парох і громада Мокієвки, де станом на 1751 р. храм перебував у незадовільному стані, вже у березні 1752 р. отримали митрополічу грамоту із дозволом розібрати стару і збудувати нову церкву, яку й закладено 24 травня того ж року²⁴. Так само 22 вересня 1754 р. закладено новий Михайлівський храм у селі Хоружівці²⁵; старий на 1751 р. характеризувався як “весма обветшалый”, похилений та небезпечний для служіння. Наприкінці літа 1754 р. про спорудження нової церкви почали клопотатися й жителі села Калинівки (стара була вкрай запущеною у 1751 р.) – вони вже зібрали половину суми та відшукали спонсора на решту витрат²⁶. 19 лютого 1755 р. освячено новозбудований Свято-Георгіївський храм у селі Рогинцях²⁷ (старий у 1751 р. був “обветшалый”).

Звісно, для певніших висновків належало б детальніше продемонструвати зв’язок між оглядами та спорудженням нових церков замість непридатних старих. Адже могло бути так, як у Коровинцях, де перевірка 1751 р. виявила тамтешній храм у незадовільному стані. Але ще 23 червня 1748 р. було видано грамоту київського митрополита із благословенням спорудити (“съ фундамента рѣставроват”) замість старої нову церкву Архангела Михаїла. От тільки справа рухалася повільно, тому дозвіл на освячення нового храму отримано аж у жовтні 1754 р.²⁸ Як бачимо, ревізія 1751 р. до цього не має відношення, оскільки парафіяни значно раніше дбали про нову церкву. Вочевидь, головною причиною продовження богослужіння у “обветшалих” спорудах і в цьому, і в інших випадках, була матеріальна неспроможність парафій вчасно зводити нові церкви замість достатньо недовговічних дерев’яних. Водночас, наведена інформація про спорудження нових храмів підтверджує, що ревізори вмістили у свій звіт достовірні дані про стан їхніх попередників.

***

Документ публікую зі збереженням більшості відсутніх у сучасній абетці літер. Лише йотоване “а” передано як “я”, а “ї” з дашком (“й”) – як “і”. Виносні літери та ерик внесено у рядок і передано курсивом. Знак титла збережено. Залишено оригінальну пунктуацію. Поділ на абзаци, вживання великої літери та поділ на слова наближені до сучасних правил правопису. Закінчення аркуша позначено “//”. Коментарі до тексту подано під рядком. Фрагменти, що не читаються,

20 Требник митрополита Петра Могили 1646 р. [репринтне видання] – Київ: ІВЦ УПЦ, 1996. – Т. 1. – С. слѣ [232].

21 Там само.

22 Там само. – С. снѧ–снѣ [251–252].

23 Такі зшивки документів із різних протопопій митрополії, зокрема й Роменської, збереглися донині та використовуються істориками від XIX ст. (див., наприклад: Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені Володимира Вернадського, ф. 301. – Спр. 603Л. – (копійарій із Гадяцької протопопії); 605 Л (із Роменської протопопії), 606 Л (із Батуринської протопопії).

24 НМІУ. – ТКВ 19721/10. – Арк. 1–4 зв. н/н (березень, 1752).

25 Там само. – ТКВ 19721/13. – Арк. 1–2 н/н. (5.08.1754 р.)

26 Там само. – ТКВ 19721/14. Арк. 1–4, 6 (28.08.1754).

27 Там само. – ТКВ 19721/16. – Арк. 1–1 зв. н/н (10.01. 1755).

28 Там само. – ТКВ-19721/3. – Арк. 1–1 зв. (23.06.1754); *Яременко М.* Фрагмент архіву Роменської протопопії... – С. 247–248.

наведено у “[ ]”, а у примітках пояснено причину їх відсутності.

1751 р. – Реєстр церков Роменської протопопії із характеристикою їхнього стану.

“Реєстр засвідѣтелствованій о благочиніи всѣхъ протопоп[іи]²⁹ Роменской церквей “1751” году сочиненій, въ церквѣ пѣсковской нечистота с пилюю какъ на престолѣ такъ и жертвеннику, и павутина вездѣ, а при томѣ на иконостасѣ над намѣстными иконами праздніе доски немаліованніе, и указы не всѣ в переписки имѣются, въ церквѣ бѣловодской на престолѣ плащеница и покривало каломѣмъ птичимъ невѣдомо оробячимъ ли или жолнинимъ³⁰ весьма перемараны, такожъ илитонѣ немного умаранѣ и на жертвеннику *от* пилѣ нечистота, і около престола за неимѣніемъ помоста весьма збыта земля такъ какъ бы лошады, и цвинтара окрестъ церкви нѣтъ, въ Бобрикѣ церковѣ деревомъ зѣделана толко иконостасу и крилосовѣ на мѣстѣ непоставлено и іконѣ не прибывано и окрестъ кожухованія нѣтъ и бобинцѣ не додѣланы, а во время осѣченія крилоси и иконостасѣ уже поставлены были³¹ при церквѣ москалювской весьма малое число да и то давнѣхъ годовъ а настоящего года ничего указовъ нѣтъ и окна в церквѣ побитіе и кожухованіе поопадало, в церквѣ коржовской толко пилѣ немного показалос, в церквѣ левѣченской исправно, в церквѣ кропивянской исправно толко иконостас старій и облупленій, в церквѣ ярмолинской весьма чисто и все исправно, в церквѣ Бубновѣ Малих исправно, въ церквѣ гавриловской чисто в церквѣ салогубовской чисто в церквѣ рѣпчанской исправно церковѣ мокиѣвская крайне обѣтшала и въ ней стѣны сквозь попрогнивали течѣ вездѣ проходит и іконостасѣ *от* нарушенія гнилихъ стѣнъ началъ портится; да въ той же церквѣ антиминосѣ пропаленѣ опасанѣ совѣмъ опала и указы не всѣ, в церквѣ рогинской исправно толко обѣтшала; // [в ц]ерквѣ³² евлашовской исправно, [в]³³ церквѣ лозовской исправно толко обѣтшала, [в]³⁴ церквѣ герасимовской на священномъ антиминосѣ крупницѣ щастницѣ³⁵ весьма много явилося, а указовъ настоящего года сего нѣтъ, в церквѣ берестовской на дискосѣ и лижицѣ крупцы³⁶ явились, а у[ка]зовъ³⁷ прежнихъ много а настоящего года нѣчего нѣтъ и цвинтара нѣтъ, в церквѣ колницкой исправно толко указовъ прежнихъ и нѣшного годовъ много нѣтъ, въ церквѣ сѣмеоновской *от* лѣвой стороны порушена стѣна и подперт[а]³⁸ двома столбами во многихъ же мѣстахъ дѣри наскрозь и течѣ бывае[т]³⁹, в олторѣ вездѣ *от* пилѣ нечистота, и гнѣзда по щелинамъ, священніи⁴⁰ антиминосѣ⁴¹ поплямованѣ, и пропаленѣ, и крупницѣ *от* частицѣ были, литонѣ скапанѣ воскомѣ на жертвеннику на дискосахъ и в чашахъ нѣгтосѣ якобы крупницѣ *от* частицѣ поростираны, в гробницѣ частицѣ мало но и тѣ показываются спалены, иконостасѣ въ церквѣ весьма старій и облущився, а указовъ и единого не обискалося, въ церквѣ кормановской во всѣмъ исправно, въ церквѣ константиновской исправно толко цвинтаръ неогороженѣ, въ церквѣ кулешовской исправно, церковѣ хоружовская Михайловская *от* верха до спода весьма обѣтшала и въ землю много войшла; а стѣна *от* паперта в середину похилилася и священнодѣйствовать въпредѣ опасно, в церквѣ Екатериновской хоружовской исправно, въ церквѣ малобуднянской исправно, церковѣ коровѣнская звнутрь і звнѣ обѣтшала и вездѣ течѣ проходит и опасанія вскорѣ имѣетъ розвалитися и цвинтара нѣчего нѣтъ, церковѣ волковская *от* подвалинѣ до верха обѣтшала, церковѣ великобуднянская нешалоювана, в баняхъ не всѣ окна и на верху крестовъ і единого нѣтъ, //

29 Втрата паперу.

30 Жовна – пташка родини дятлових.

31 Фразу “уже поставлены были” дописано іншим почерком – рукою намісника Даниїла Базилевича.

32 Втрата паперу.

33 Втрата паперу.

34 Втрата паперу.

35 Так в оригіналі.

36 Так в оригіналі.

37 Не читається на місці зшивання аркушів.

38 Не читається на місці зшивання аркушів.

39 Не читається на місці зшивання аркушів.

40 Вірогідно, “священній” (через зшивання аркушів завершення останньої літери не видно).

41 Так в оригіналі.

[в]ъ⁴² церквъ пустовойтовской исправно толко цвинтар неогорож[ень],⁴³
 [в]ъ⁴⁴ церквъ аэютинской на антиминосъ, на дискосъ и въ чаши мн[ого]⁴⁵ [к]рупиць⁴⁶ от частиць явилося; на опасанъ покровъ и звоница ве[сма]⁴⁷ обетшала;
 въ церквъ плавилиской во вьсемъ исправно
 в церквъ житнянской исправно толко на опасанъ кришка обетшала;
 в церквъ николаевской исправно,
 въ церквъ калиновской нъкакой чистоти нетъ, священній антиминосъ в многих мьстах, илитонъ тожь поплямованы; от правой стороны в церквъ стъна і одвѣрокъ вихилилася, и гонта на баняхъ вовся обетшала; а бабинць и опасаня во многих мьстах позьгивали и вездъ текутъ, а звоница такъ изобетшала, что от вьсѣхъ сторонъ столбама, подперта, а вопасані земля свинями порита и барлогъ лежить и цвинтара нѣтъ,
 в церквъ засулской Рождества Бородичина исправно;
 К сему реестру во свидѣтельство подписались роменской намѣстникъ Даніиль Базилевычъ тр.⁴⁸
 Церквы Покровской роменской іерей Іаковъ Мултянский тр.”

Національний музей історії України. – ТКВ 19721/10. – Арк. 2–3 (02.01.1752 р.). Оригінал.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Власовський І.* Нарис історії Української Православної Церкви. – Київ: Либідь, 1998. – Т. 2 (XVII ст.). – 360 с.
[Вишневський] Д. Киевский митрополит Рафаил Заборовский и его меры к исправлению духовенства // Киевская старина. – 1899. – № 3. – С. 397–423.
 Генеральні візитації церков і монастирів Володимирської унійної єпархії кінця XVII – початку XVIII століть: Книга протоколів та окремі описи / Загальна редакція та історичний нарис Анджей Гіль, Ігор Сковчиляс. – Львів, Люблін, 2012. – СXXXVIII+282 с.
Граевский И. С. Киевский митрополит Тимофей Щербацкий. – Киев, 1912. – IV+241 с.
 Духовный Регламент, тщанием и повелением всепресветлейшого державнейшого государя Петра Первого, Императора и Самодержца Всероссийского, по соизволению и приговору Всероссийского Духовного Чина и Правительствующего Сената, в царствующем Санкт-Петербурге, в лето от Рождества Христова 1721, сочиненный. – Москва, 1866. – Издание 3-е. – 192 с.
 Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. 301. – Спр. 603 Л.
 ІР НБУВ. – Ф. 301. – Спр. 605 Л.
 ІР НБУВ. – Ф. 301. – Спр. 606 Л.
 Національний музей історії України (НМІУ). – ТКВ 19721/3.
 НМІУ. – ТКВ 19721/4.
 НМІУ. – ТКВ 19721/10.
 НМІУ. – ТКВ 19721/7.
 НМІУ. – ТКВ 19721/11.
 НМІУ. – ТКВ 19721/13.
 НМІУ. – ТКВ 19721/14.
 НМІУ. – ТКВ 19721/16.
Прокоп'юк О. Духовна консисторія в системі єпархіального управління (1721–1786 рр.). – Київ: Фенікс, 2008. – 296 с.
Прокоп'юк О. Книги в парафіяльних храмах Київської митрополії (70–80-і рр. XVIII ст.): функції, кількість, репертуар, шляхи надходження // Київська старовина. – 2010. – № 3. – С. 91–112.
Сковчиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст. Організаційна структура та правовий статус. – Львів: Видавництво УКУ, 2010. – XXIV+832 с.: 16 с. кольор. іл.
 Требник митрополита Петра Могили 1646 р. [репринтне видання] – Київ: ІВЦ УПЦ, 1996. – Т. 1. – 860 с.
 Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 2042.
Штачинский Н., свящ. Киевский митрополит Арсений Могилянский и состояние Киевской митрополии в его правление (1757–1770 г.). – Киев, 1907. – XVII+683 с.
Яременко М. Фрагмент архіву Роменської протопопії в колекції Національного музею історії України: подокументний опис // В орбіті християнської культури: науковий збірник / за редакцією Ігоря Сковчиляса та Максима Яременка. – Львів: УКУ, 2020. – С. 239–272.

42 Не читається на місці зшивання аркушів.
 43 Втрата паперу.
 44 Не читається на місці зшивання аркушів.
 45 Втрата паперу.
 46 Не читається на місці зшивання аркушів.
 47 Втрата паперу.
 48 Речення написано іншим почерком.

REFERENCES

- Vlasovskiy I. 1998. *Narys istorii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy*, vol. 2 (XVII st.). Kyiv: Lybid.
- V[yshnevsky] D. 1899. Kievskii mitropolit Rafail Zaborovskii i yego mery k ispravleniu dukhovenstva. *Kievskaiia starina*, no. 3, pp. 397–423.
- Heneralni vizytatsii tserkov i monastyriv Volodymyrskoi unijnoi yeparkhii kintsia XVII – pochatku XVIII stolit: Knyha protokoliv ta okremi opysy (ed. ta ist. narys Andrzej Gil, Ihor Skochylas). 2012. Lviv, Lublin.
- Graievskii I. S. 1912. Kievskii mitropolit Timofiei Shchierbatskii. Kiev.
- Dukhovnyi Reglament, tshchaniem i poveleniem vsepresvetleishego derzhavneishogo gosudara Petra Pervogo, Imperatora i Samoderzhca Vserossiiskogo, pi soizvoleniu i prigovoru Vserossiiskogo Dukhovnogo China i Pravitelstvujushchego Senata, v tsarstvujushchem Sankt-Peterburge, v leto ot Rozhdestva Christova 1721, sochinonnyi. Moskva, 1866, izd. 3.
- Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho (IR NBUV), f. 301, spr. 603 L.
- IR NBUV, f. 301, spr. 605 L.
- IR NBUV, f. 301, spr. 606 L.
- Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy (NMIU), TKV 19721/3.
- NMIU, TKV 19721/4.
- NMIU, TKV 19721/10.
- NMIU, TKV 19721/7.
- NMIU, TKV 19721/11.
- NMIU, TKV 19721/13.
- NMIU, TKV 19721/14.
- NMIU, TKV 19721/16.
- Prokopiuk O. 2008. *Dukhovna konsystoria v systemi yeparkhialnoho upravlinnia (1721–1786 rr.)*. Kyiv: Feniks.
- Prokopiuk O. 2010. *Knyhy v parafialnykh khramakh Kyivskoi mytropolii (70–80-i rr. XVIII st.): funktsii, kilkist, repertuar, shliakhy nadkhodzennia*. *Kyivska starovyna*, no. 3, pp. 91–112.
- Skochylas I. 2010. *Halytska (Lvivska) yeparkhia XII–XVIII st. Orhanizatsiina struktura ta pravovyi status*. Lviv: Vid-vo UKU.
- Trebnik mytropolita Petra Mohyly 1646 r. [repyntne vydannia]. 1996. Kyiv: IVTs UPTs, vol. 1.
- Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 127, op. 1024, spr. 2042.
- Shpachinskii N., sviashch. 1907. Kievskii mitropolit Arsienii Mogilanskii i sostoianie Kievskoi mitropolii v yego pravlienie (1757–1770). Kiev.
- Yaremenko M. 2020. *Frahment arkhivu Romenskoii protopopii v kolektsii Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy: podokumentnyi opys. V orbiti khrystuiianskoi kultury: Naukovyi zbirnyk* (ed. Ihoria Skochylasa ta Maksyma Yaremenka). Lviv: UKU, pp. 239–272.

